

ΑΓΑΠΗΤΟΥ ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

Ἀκαδημαϊκοῦ

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΠΟΡΤΟΛΑΝΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΥΜΗ*

Στὴν μνήμη τοῦ Ἀλέξανδρου Καρανικόλα

Ἡ συμμετοχή μου στὸ συνέδριο αὐτὸ ἔχει σκοπὸν νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχή στὴν διαλευκάνση ὀρισμένων ναυτικῶν τοπωνυμίων τῆς περιοχῆς μας, τὰ ὁποῖα συναντοῦμε σὲ μεταγενέστερα κείμενα ποὺ ὀνομάζονται πορτολόανοι. Ἔχω τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ βρισκῶνται καὶ μερικοὶ ναυτικοὶ ἀνάμεσά μας, ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ συντηροῦν τὴν παράδοση τῆς Σύμης, ποὺ γνώρισε τὴν μεγάλη δόξα τῆς στὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο καὶ ὕστερα μαράθηκε καὶ ἔσβησε. Ἡ δουλεία ἔχει σοβαροὺς ἀντίκτυπους παντοῦ, καὶ κυρίως στὸν οἰκονομικὸ τομέα.

Οἱ πορτολόανοι συνεχίζουν μιὰν ἀρχαία παράδοση, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μᾶς σώθηκαν παρὰ ἐλάχιστα δείγματα. Ὀνομάζονταν τότε Σταδιασμοὶ ἢ Περίπλοιοι, κι ἀπὸ ἓναν τέτοιον Σταδιασμὸν ἢ Περίπλοον τῆς Μεγάλης Θαλάσσης, τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, σώθηκε ἓνα ἀπόσπασμα σὲ χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης, τοῦ 10. αἰ. Ὅπως δείχνει ὁ τίτλος, τὰ ἔργα αὐτὰ ἔδιναν πληροφορίες γιὰ τὴν ἀπόσταση ἀπὸ λιμάνι σὲ λιμάνι, παλαιότερα σὲ στάδια, γιὰ τὶς ἰδιαιτερότητες κάθε λιμανιοῦ καὶ κάθε περιοχῆς ἀπὸ ἀποψη ὑφάλων, ἀνέμων, δυσκολιῶν κ.λπ. Τὴν ἴδια παράδοση συνεχίζουν καὶ οἱ Πορτολόανοι μετατρέποντας τὰ στάδια σὲ μίλλια καὶ προσαρμύζοντας τὴν ἀρχαία ὀρολογία πρὸς τὴν βενετσιάνικη κυρίως, ποὺ ἐπικρατοῦσε αὐτὴν τὴν ἐποχή.

Ἐπάρχουν χειρόγραφα Πορτολόανων ἀπὸ τὸν 16. αἰ. καὶ ἀργότερα, ποὺ τὰ ἐξέδωσε ὁ καθηγητῆς A. Delatte, μὲ τὸν τίτλο *Les Portulans Grecs*, Paris 1947 (μὲ ἓνα δεῦτερο μέρος: *Compléments*, Bruxelles 1958). Τὰ κείμενα τῶν διάφορων χειρογράφων ἀλληλοσυμπληρώνονται καὶ περιλαμβάνουν κυρίως τὸν κόλπο τῆς Βενετίας, τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀδριατικῆς, τοῦ Ἰο-

* Ἀνακοίνωση στὸ Δ' Δωδεκανησιακὸ Συμπόσιο, Μονὴ Πανορμίτη Σύμης, 28.8.—1.9.85. Τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ συγγραφέα [Σ.τ.Σ.].

νίου, τῆς Πελοποννήσου, Κρήτης, τὸ Αἰγαῖο, τὴν Προποντίδα, τὴν Καραμανία, Κύπρο, Συρία, Αἴγυπτο, τὴν Ἀπουλία, Σικελία, Καλαβρία, Σικελία, Σαρδηνία, τὴν Κορσική καὶ τὶς Ἀτλαντικὲς ἀκτές. Ἕνα σημαντικό χειρόγραφο βρίσκεται στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς στὴν Ἀθήνα¹.

Μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο τοῦ κώδικα *Ottobonianus* τοῦ Βατικανοῦ (*Vat. Gr. 339*, τέλος 16. αἰ.), ποὺ τὸ παραθέτει ὁ *Delatte* στὴν εἰσαγωγή του (σ. XIII) θὰ μᾶς δώσουν μιὰν ἰδέα γιὰ τὸ περιχόμενό τους : «Πρὸς ἐκείνους ὅπου θέλουν νὰ γενοῦν τέλειοι ναῦτες. Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἐγεννήθηκε ποτὲ νὰ ἤξεύρει ὅλα τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν κυλία τῆς μάνας του... ἀμὴ εἶναι ἀναγκαῖα [νὰ] μάθη τὴν ναυτικὴν καὶ ἀπόληγο ἀρχίξῃ νὰ γνωρίζῃ τοὺς ἀνέμους, τοὺς κεροὺς καὶ νὰ κυβερνᾷ. καὶ ἀπέκει νὰ γνωρίζῃ εἰς τὸ χαρτὶ τὸ λέγουν ἀναβηγγάρη, εἶγουν εἰς τὸ ναυτολογικόν². Καὶ τοῦτο διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸ πὸς ἔχει νὰ ἀσυκοθῇ νὰ ὑπάγῃ ἀπὸ ἓνα λημιόναν εἰς ἄλλον καὶ ἀπὸ τόπον εἰς τόπον...» κ.λπ.

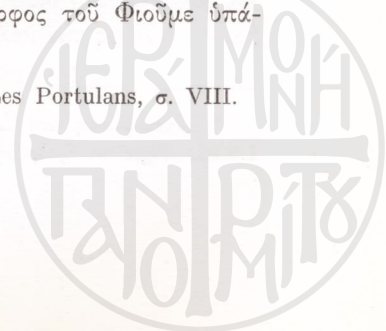
Μπαίνοντας στὸ θέμα μας, ξεκινοῦμε ἀπὸ τὸ *Πετροῦνι*, τὴν ἀρχαία Ἀλικαρνασσό, μὲ κατεύθυνση πρὸς τὴν Ρόδο, δίνοντας τὰ κυριότερα στοιχεῖα τοῦ κειμένου³ : «Τὸ *Πετροῦνι* ἔστι χώρα (= πόλις) καὶ ἔχει πόρτα δύο, τὸ ἓνα εἰς τὸν πουνέντη καὶ τὸ ἄλλο εἰς τὸν λεβάντη, καὶ φαίνονται ὡσάν νησιά... Τὸ *Πετροῦνι* στέκει ἀγνάντια τῇ Γκῶ μίλλια δεκοκτώ· ὁ κόρφος τοῦ *Πηκάσου* ὑπάγει μέσα μίλλια ἑκατὸν ἐβδομήντα... Ὁ κάβος τῆς *Κῶς* φαίνεται ὡσάν νησι καὶ ἔχει πόρτα δύο... εἰς τὸ νησι τῆς *Κῶς* ἔστι ἓνα νησι καὶ λέγουν τὸ *Φύτο*. κατεβαίνοντας εἰς αὐτὴ τὴν σφάρα εὐρίσκεις τὸν *Κάβο Κριό* καὶ ἂν ἔρχεσαι ἀπὸ τῆς *Σύμης* τὴν μερέαν δείχνει ὡσάν νησι καὶ ἔχει καλὸ λιμιόνα καὶ διὰ ξύλα μικρὰ καὶ διὰ μεγάλα... ἐβγαίνοντας *Ζερβά* ἔχει *Ξέρα κακὴ*».

«Ὁ *Μπάρμπα Νικόλας* ἔστι νησι καὶ ἔστι ἀλάργου ἀπὸ τὴν γῆν μίλλια τρία... Ὁ *Μπάρμπα Νικόλας* μὲ τὸν *Κάβο Σταντοῦα* ἐβλέπονται γέργο γαρμπή, μίλλια δέκα. Ἡ *Σταντοῦα* ἔστι καστέλι ἴφρα τέρα καὶ ἔχει εἰς τὸν γυαλὸν καλὸ στάσιμο... Ὁ κάβος τῆς *Σταντοῦας* ἔστι ὁ κάβος τοῦ πουνέντη τῆς *Σύμης*... Ἀπὸ τὸν κάβο τῆς *Σταντοῦας* ὡς τὴν *Σύμη* ἔστι μίλλια τριάντα... Ἡ *Μαρμόρα* μὲ τὸ *Νίσι*... ἔστι μίλλια δεκαπέντε, τὸ *Νίσι* μὲ τὸ *Φιοῦμε*... ἔστι μίλλια εἴκοσι. <ἀπὸ> τὸ *Φιοῦμε* ὅπου εἶναι στὴν ἄκρη τοῦ κόρφου ἐβγαίνοντας ἔξω ὡς τὸν κάβο *Σίδρα* πὲρ γαρμπή, ἔστι μίλλια εἴκοσι... ἀπὸ τὸν κάβο τῆς *Σίδρας* ὡς τὴν *Σύμη* ἔστι μίλλια δέκα καὶ ἔστι τὸ κανάλι ἀλάργου μίλλια ἔξι. ὁ κάβος τῆς *Σίδρας* μὲ τὸν κάβο τοῦ πόρτου *Μαρφῆδα*... ἔστι μίλλια εἰκοσιπέντε. Ὁ κόρφος τοῦ *Φιοῦμε* ὑπά-

1. Ἀρ. 108 τοῦ ἔτους 1534. Βλ. *A. Delatte, Les Portulans, σ. VIII.*

2. Προφανῶς *A(d) navigare.*

3. *A. Delatte, ἔ. ἀ., σ. 248 κέ.*

γει μέσα μίλλια ἐξήντα· και γυρίζοντας ὀπίσω ἓνα μίλλια σεράντα, και πλα-
τὺς εἰς τὴν μπούκα μίλλια εἰκοσιτέσσερα, ἤγουν ἀπὸ τὸν κάβο τῆς Στα-
ντούας ὡς τὸ πόρτο Μαρσέτα· και εἰς τὴν μέση τῆς μπούκας ἓνα τὸ νησι
τῆς Σύμης . . .».

«Ἀπὸ τὴν Σύμη ὡς τὸ πόρτο Μαρσέτα ἓνα μίλλια δεκαπέντε· μέσα
εἰς τὸν κόρφο τῆς Σύμης ἔχει καλὰ πόρτα και καλὰ στασίματα. ἡ Σύμη
ἓνα νησι μπιτάδο. ἀπὸ τὴν μερέαν τῆς τραμουντάνας ἔχει ἓνα νησι κοντὰ
εἰς τὴν γῆν και εἰς τὴν μερέαν τοῦ πουνέντη ἔχει ἄλλο ἓνα νησι κοντὰ εἰς
τὴν γῆν και λέγουν το Ἄρμάθια. εἰς τὴν μερέαν τῆς ὄστριας ὡς τὸν κάβο
τοῦ πουνέντη ἓνα νησία δύο χαμηλὰ ἀλάργου ἀπὸ τὴν γῆν μίλλια τρία και
εἰς τὴν μέση τοῦ νησίου ἓνα πόρτο μεγάλο και ἓνα καλὸ διὰ τὸν λε-
βάντη, ἀμὴ διὰ τὸν πουνέντη δὲν ἓνα καλὸ διότις ἀνοίγει ἡ μπούκα του
εἰς τὸν λεβάντη· και λέγουσι το Πάλαρμο. εἰς τὸν κάβο τῆς Σύμης τοῦ
λεβάντη ἔχει τρία νησία και λέγουν τα Σιφλία· και ἓνα καλὸ δι' ἀναβο-
λάρη και καταβολάρη»⁴.

«Ἡ Σύμη μὲ τὸ πόρτο Μαλφέτα ἐβλέπονται πουνέντη λεβάντη· ἓνα
μίλλια ιε'· ἀμὴ τὸ πόρτο Μαλφέτα ἓνα πόρτο καλὸ μὲ πάσα καιρό. τὸ
πόρτο Μαλφέτα μὲ τὸ κάβο Βόλπε ἐβλέπονται σιρόκο μαγίστρο· ἓνα μίλ-
λια ἑφτά. ὑπηγαίνοντας εὐρίσκεις τρία νησόπουλα κοντὰ εἰς τὴν γῆν. και
εἰς τὸ κανάλι ἔχει λίγα νερὰ και δὲν ἓνα, μόνο διὰ βάρκαις, πέραμα. Ἡ
Ὅρα τῆς Ἄλουπους ἓνα ἀγάντια τὴ Ρόδο μίλλια δεκοχτώ. ἀπὸ τῆς Ἄλου-
πους τὴν Ὅρα ὡς τὴν Τραγγίλα . . . ἓνα μίλλια πέντε . . .». Στὴν συνέχεια
μνημονεύεται ἓνα νησι Ἅγιος Νικόλας και ὁ Μαρμαράς.

Αὐτὲς εἶναι ὅλες οἱ πληροφορίες πού ἀφοροῦν τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν
Κῶ ὡς τὴν Οὐρὰ τῆς Ἄλεπους, μέσα στὴν ὁποία περιλαμβάνεται και ἡ
Σύμη. Τὰ στοιχεῖα πὸ μᾶς ἐνδιαφέρουν εἶναι ὅτι «ἡ Σύμη εἶναι νησι ἴμι-
τάδο», δηλ. κατοικημένο· ὅτι «ἔχει καλὰ πόρτα», δηλ. λιμάνια, «και καλὰ
στασίματα», δηλ. ὄρμους γιὰ πρόχειρο ἄραγμα. «Ὅτι τὸ λιμάνι τοῦ Πα-
ρανημιώτη τὸ ἤξεραν ὡς Πάλαρμο, δηλ. Πάνορμον, πὸ εἶναι τὸ προσδιορι-
στικὸ ἐπίθετο τοῦ (πάνορμος) λιμῆν. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐνδειξη γιὰ τὴν
ὑπαρξὴ τοῦ μοναστηριοῦ, ἡ λακωνικότητα ὅμως τῶν περιγραφῶν δὲν ἀπο-
κλείει τίποτε. Ὡστόσο ἡ φωνητικὴ ἐξέλιξη διατηρήθηκε ὡς σήμερα στὸν
τύπο Παλαριμιώτης ἢ Παλεριμιώτης καθὼς και στὸν τύπο τῆς σικελικῆς

4. Ὁ Ducange, Gloss. Med. et Inf. Graec. δίνει μόνο τὴν λ. καταβολάρι
(sic) σάν λῆμμα, περιλαμβάνει ὅμως σ' αὐτὸ και τὴν λ. ἀναβολάρι (sic): καταβολάρι,
Descensus, Scala Maritima. Portolanus MS. «και ἓνα καλὸς λιμιώνας διαναβο-
λári, και καταβολáριν, και ἐμπένης ἀπου τό ναστο μακραί (sic) ευγένης ἀπουτάλο»,
πού πρέπει βέβαια νὰ διαβαστῆ: «και ἓνα καλὸς λιμιώνας δι' ἀναβολάρη(ν) και κατα-
βολάρη, και ἡμπαίνεις ἀπου τὸνα στόμα και ἐβγαίνεις ἀπου τῆλλο».

πόλης *Palermo*, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὸ ἐξῆς παράδοξο: ἡ λέξις εἶναι ἐλληνική, *Πάνορμος*, ἡ πόλις ὅμως δὲν ἦταν ποτέ. Φοινικικὴ ἐγκατάσταση στὴν ἀρχή, ἔγινε ἀργότερα κέντρο τῆς καρχηδονιακῆς παρουσίας στὴν Σικελία. Φαίνεται ὅμως ὅτι "Ἕλληνες ναυτικοὶ ἢ ψαράδες εἶχαν προφτάσει καὶ ἔδωσαν τὸ ὄνομα στὸ λιμάνι, τὸ ὁποῖο καὶ ἔμεινε. 'Η ἀνομοίωση $\nu + \rho, \rho + \rho > \lambda + \rho$ εἶναι γνωστὴ καὶ στὴν Σύμη καὶ στὴν Ρόδο καὶ ἄλλοῦ (παραθύρι > παναθύρι καὶ παλαθύρι, περιστέρι > πελιστέρι, κ.ἄ.).

Μοῦ κάμνει ἐντύπωση ἡ ἔλλειψη κάποιας ἰδιαίτερης μνείας γιὰ τὸ λιμάνι τῆς Σύμης καθὼς καὶ οἱ μᾶλλον ἀνακριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὸ λιμάνι τοῦ Πανορμίτη, πού ἡ εἴσοδος του δὲν εἶναι ἀνατολική, ἐνῶ εἶναι ἀνατολική ἡ εἴσοδος τοῦ λιμανιοῦ τῆς Σύμης. Καὶ ἡ διατύπωση ὅμως «ἀμὴ διὰ τὸν πουνέντη δὲν εἶναι καλὸ διότις ἀνοίγει ἡ μπούκα του εἰς τὸν λεβάντη» δὲν πρέπει νὰ εἶναι σωστὴ, γιὰτὶ νομίζω ὅτι τὸ ἀντίθετο εἶναι τὸ σωστό: ἐπειδὴ ἡ εἴσοδος τοῦ λιμανιοῦ εἶναι ἀνατολική, αὐτὸ προστατεύεται ἀπὸ τοὺς δυτικούς ἀνέμους, καὶ ἐπομένως «ἔναι καλὸ διὰ τὸν πουνέντη». 'Ἐπίσης δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ καὶ ἡ πληροφορία «καὶ ἔναι καλὸ διὰ τὸν λεβάντη», ἀφοῦ ἡ εἴσοδος τοῦ λιμανιοῦ εἶναι ἀνατολική. "Ἐτσι ἡ ἐπίταξις τῆς φράσης «καὶ λέγουσί το Πάλαρμο» δὲν πρέπει νὰ ἔχη σχέση μετὰ τὰ συμφραζόμενα πού ἐκθέσαμε. Εἶναι ἐπομένως εὐλογο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχει κάποιος κενὸ ἢ κάποιος συμφυρμὸς στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνάμεσα σὲ πληροφορίες γιὰ τὸ λιμάνι τῆς Σύμης καὶ τοῦ Πανορμίτη. Θὰ πρότεινα, γι' αὐτό, μὲ κάθε ἐπιφύλαξιν, τὴν διόρθωση καὶ συμπλήρωση τοῦ σχετικοῦ χωρίου ὡς ἐξῆς: «...ἔναι ἓνα πόρτο μεγάλο καὶ ἔναι καλὸ διὰ τὸν πουνέντη, ἀμὴ διὰ τὸν λεβάντη δὲν ἔναι καλὸ, διότις ἀνοίγει ἡ μπούκα του εἰς τὸν λεβάντη. <καὶ ἔναι καὶ ἄλλο πόρτο μεγάλο εἰς τὴν μερέαν τοῦ πουνέντη καλὸ μὲ πᾶσα καιρὸ> καὶ λέγουσίν το Πάλαρμο».

Τὰ νησιὰ Ἰσουλία δὲν τὰ ξέρω ἀπὸ ἄλλοῦ, εἶναι ὅμως γνωστὰ τὰ τρία νησιὰ «εἰς τὸν κάβον τῆς Σύμης τοῦ λεβάντη», τὰ Σιφλία. Δὲν μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἡ γραφὴ αὐτὴ ἀντιπροσωπεύει καὶ τὴν πραγματικὴ προφορὰ τῶν νησιῶν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μιά πού ξέρομε πόσο εὐκολὰ κακοποιοῦνται ἰδίως τὰ τοπωνύμια ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού τὰ πρωτακούουν. Τὰ νησιὰ λέγονται σήμερα *Σεσκλιά*, τὰ (ἢ καὶ στὸν ἐνικό, τὸ *Σεσκλί*), καὶ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς «*Τευτλοῦσα νῆσος*» (Θουκ. 8,42). Καὶ ἡ ἀρχαία ὀνομασία καὶ ἡ σημερινὴ μᾶς ὁδηγοῦν στὸ φυτὸ *τεῦτλον*, τό, σήμερα *σεσκίλο*, τό, στὴν Ρόδο, *σέσκουλο* στὴν Ἀθήνα, τὸ γνωστὸ εὐγευστο *λαχανικὸ* (*beta sicula*), πού τρώγεται κυρίως βραστό. Ὁ πρῶτος πού ταύτισε τὸ *Σεσκλί* μὲ τὴν *Τευτλοῦσαν* εἶναι ὁ Συμαῖος λόγιος Δ. Χαβιαράς (RE II R. V 1165)⁵, καὶ τὴν ταύτισιν τὴν υἱοθέτησε ὁ

5. Στὸ Oesterr. Jahresh, VII, 1914, 90 κέ., σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τῆς RE II R. 1165.

ἐπιγραφολόγος Hiller von Gaertringen (IG XII 3, Suppl. 276). Δὲν ἔτυχε νὰ ἐπισκεφθῶ τὸ νησί, ὑποθέτω ὅμως ὅτι τὸ ὄνομα δὲν θὰ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν αὐτοφυῆ παρουσία κάποιου εἴδους τεύτλου, ἀπὸ τὰ πολλὰ πού γινώριζει ἡ φυτολογία, καὶ ιδιαίτερα τοῦ τεύτλου τοῦ ἀγρίου ἢ παραλίου (beta maritima), «εἶδος ἀπαντῶν αὐτοφυόμενον εἰς πάσας τὰς παραμεσογειούς χώρας... εἰς ἀμμώδεις δὲ καὶ παρακτίους ἰδίως γαίας» (Π.Γ. Γενναδίου, *Λεξικὸν Φυτολογικόν*², τόμ. Β', σ. 892).

Μιὰ τρίτη γινωριμία μας μέσα στὴν ἴδια περιοχὴ εἶναι ἡ Ὁρά τῆς Ἀλουποῦς ἢ Κάβο Βόλπε. Τὸ Κάβο Βόλπε μεταφράζει τὴν ἄλεπού, ἔχει ὅμως καὶ τὴν οὐρά τῆς. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ ἀκρωτήριο λέγεται σήμερα Ἀλωπός, ὁ, εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸ ὁ ἀπλὸς τύπος νὰ ξεκίνησε ἀπὸ τὸν περιφραστικὸ, γιὰτὶ καὶ σήμερα τὸ ἀκρωτήριο, μὲ τοὺς χαμηλοὺς καὶ πυκνοὺς βράχους τοῦ ἐκτείνεται κάπως θυσανωτὰ καὶ δίνει αὐτὴν τὴν ἐντύπωση. Ὅπως δὴποτε, καὶ ἡ Ὁρά τῆς Ἀλουποῦς καὶ ὁ Ἀλωπός παρουσιάζουν γλωσσικὸ ἐνδιαφέρον, πού μποροῦμε νὰ τὸ ἀναπαραστήσουμε: ἡ ἀρχαία ἀλώπηξ εἶχε παράλληλον τύπο ὁ ἀλωπός (Ἡρωδ. *Γε.Τ.* I, 189), ἴσως γιὰ τὸ ἀρσενικὸ ζῶο (ὁ Ἡσύχιος διασώζει ἕναν θηλυκὸ τύπο δωρικὸ, ἡ ἀλωπά)⁶, μποροῦμε ὅμως μὲ ἀρκετὴ ἐμπιστοσύνη νὰ ἀποκαταστήσουμε καὶ ἕναν τύπο ἡ ἀλωπῶ, παράλληλον πρὸς τὰ ἡχώ, λεχώ, Δητώ, Σαφῶ (καὶ αἰδῶ < αἰδώς], πού ἐξελιχθῆκε φωνητικὰ σὲ ἀλουπὸν καὶ ἄλεπού. Ὁ Ἀλωπός διατήρησε τὴν προφορὰ τοῦ ἀλωπῶ ἢ τὴν προφορὰ καὶ τὸν τύπο τοῦ ἀλωπός. Ὁ μεταπλασμὸς ἀπὸ τὸν θηλυκὸν τύπο στὸν ἀρσενικὸν δὲν παρουσιάζει δυσκολίες (πρβλ. ἡ ἄμμος, ἡ βάτος > ὁ ἄμμος, ὁ βάτος κ.λπ.).

Τέλος, ἀπὸ τὴν Κῶ ὡς τὴν Ὁρά τῆς Ἀλουποῦς δὲν ξέρω ἂν μποροῦμε νὰ ταυτίσουμε κανένα ἀπὸ τὰ ἄλλα σημεῖα: τὸ νησί Φύτο, τὸ νησί Μάρμορα Νικόλας, τὸν Κάβο Σταντούα, πού εἶναι «ὁ κάβος τοῦ πουνέντη τῆς Σύμης», μὲ τὴν διακρίβωση ὅτι ἡ Σταντούα εἶναι «καστέλλι Ἰν]φρα τέρα» (infra terra), δηλ. μικρὸ φρούριο ἢ πύργος μακρὰ ἀπὸ τὴν θάλασσα, καὶ ἔχει στὸν γιάλδ «καλὸ στάσιμο», δηλ. κατάλληλον τόπο γιὰ προσόρμιση. Δὲν ξέρω ἀκόμα τὰ ἀπροσδιόριστα ἢ Μάρμορα καὶ τὸ Νίσι, τὸ Φιοῦ με τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀποτελῇ μετάφραση ἐνὸς τοπωνυμίου Ποταμὸς καὶ προσδιορίζεται μὲ τὸ «ὁ κόρφος τοῦ Φ.» καὶ ἡ Σίδρα, πού πρέπει νὰ εἶναι ἀκρωτήριο ἢ κοντὰ σὲ ἀκρωτήριο («τὸν κάβο Σίδρα» ἢ «ὁ κάβος τῆς Σίδρας»), οὔτε τὸ «πόρτο Μαροφήδα» οὔτε τὸ «πόρτο Μαροῦετα» οὔτε τὸ νησί

6. Ὁ Ἡσύχιος δίνει τὸν τύπον ἀλώπα· ἢ ἀλώπηξ, καὶ ἀλωπός· ἀλωπεκώδης, πανοῦργος. Λυποῦμαι πού πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι μὲ καθυστέρηση διαπιστώσω ὅτι ὁ τύπος ἀλωπῶ, πού ἔγραψα ὅτι τὸν ξέρουμε ἀπὸ τὸν Ἡσύχιον, δὲν ἀνήκει στὸν Ἡσύχιον καὶ δὲν τὸν βρισκω τώρα ἀπὸ ἄλλου (βλ. «Μιὰ ἰωνικὴ παραγωγικὴ κατάληξη», *ΒΕΦΣΠΘ* 10, 1968, 280· τώρα Συμβολές στὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας II, 321).

Ἀρμάθια. Δὲν ξέρω ἐπίσης ἂν τὸ «πόρτο *Μαρφήδα*» καὶ τὸ «πόρτο *Μαλφέτα*» εἶναι δυὸ διαφορετικὲς διατυπώσεις τοῦ ἴδιου τοπωνυμίου, πράγμα πού δὲν ἀποκλείεται.

Δὲν βρῆκα ἐπίσης καμιὰν ἔνδειξη ἀπὸ τὴν πρόχειρη ἔρευνα πού ἔκαμα στοὺς σημαντικοὺς καὶ σπάνιους τόμους παλαιότερων περιηγητῶν καὶ χαρτογράφων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος Δωδεκανήσου, πού εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ θέσῃ μὲ προθυμία στὴν διάθεσή μου ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Κόλλιας, γιὰ τὴν ὁποία θερμὰ τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμα ναυτικοὶ στὰ νησιά μας καὶ στὴν Σύμη, πού θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν στὸν ἐντοπισμὸ μερικῶν ἀπὸ τὰ τοπωνύμια πού ἀναφέραμε καὶ βέβαια καὶ ἄλλων πληροφοριῶν⁷. Ὅσους Συμμαχοὺς λογίους κεντρίζει ἀκόμα —καὶ ξέρω ὅτι τοὺς κεντρίζει πάντα— τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἱστορικὸ νησί τους, τοὺς πληροφοροῦ ὅτι σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ κείμενα πού διάβασα στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος ὑπάρχουν παράξενες καὶ ἐντυπωσιακὲς πληροφορίες γιὰ τὸν τρόπο τῆς συλλογῆς τῶν σφογγαριῶν καὶ τὶς ἀπίστευτες μεθόδους πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ βουτηχτάδες γιὰ νὰ κρατηθοῦν περισσότερο μέσα στὴν θάλασσα —15' ὡς 30' πρῶτα λεπτά!— καὶ πόσο σημαντικό στοιχεῖο ἦταν γιὰ τὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς σφογγαριᾶ ἢ μακρότερη παραμονή του μέσα στὴν θάλασσα. Χωρὶς αὐτὴν, καμιὰ κοπέλλα δὲν γυρνοῦσε νὰ τὸν κοιτάξῃ. Ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ξαναζωντανέψουν οἱ πληροφορίες αὐτές, κι ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐλεγχθοῦν. Ὅλο καὶ κάτι μπορούμε νὰ μάθουμε.

---

7. Στὴν συζήτηση πού ἐπακολούθησε, ὁ Γυμνασιάρχης κ. Ξανθός, πού κατάγεται ἀπὸ τὴν Σύμη, ἐταύτισε τὴν Σταντούα μὲ τὴν κομόπολη Σταδία, τουρκικὴ, στὸν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Σύμη τουρκικὸν κόλπο· καὶ ὁ δικηγόρος Φαρμακίδης, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Σύμη, τὸν Κάβο Σίδρα μὲ τὸν σημερινὸ Κάβο Σίδερο, ἐπίσης στὴν ἀπέναντι τουρκικὴ ἀκτὴ. Τὰ ἀναγράψω μὲ πολλὴν ἱκανοποίηση.

